

УДК 007:304:070

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-8332.2024.1\(29\).318672](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2024.1(29).318672)

Тетяна ШЕВЧЕНКО

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української літератури та компаративістики

shtn75@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8118-9663>

МЕГАЕСЕЙ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ФОРМАТ: ЛЕСЕЗНАВЧИЙ ДИСКУРС

***Анотація.** У статті проаналізовано мегаесей як формат у сучасній українській літературі на прикладі 3 видань: «Моя Леся Українка» Н. Зборовської, «Леся Українка. Драма усвідомлення тіні» Є. Кононенко і «Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій» О. Забужко. Усі три твори схожі матеріалом обсервації (осмислюється творчість видатної мисткині з урахуванням обставин її життя та епохи), обраним форматом вивчення (багатоаспектне осмислення однієї теми), індивідуально-авторським підходом до інтерпретації відомих і мало знаних широкій аудиторії творів поетеси. Проаналізовані мегаесей засвідчили винятковий інтерес до спадщини Лесі Українки, осмислення якої у мегаформаті відкриває системні та багатоаспектні можливості особистісної інтерпретації її феноменальної творчості. Презентовані твори комплексної організації зі зваженою та обґрунтованою структурою, усі компоненти якої внутрішньо впорядковані, засвідчили широкі можливості письменницької та наукової рефлексії, зібраної воедино. Твори задекларували себе як інтегровані ансамблеві утворення, що вирізняються завершеністю, зв'язністю, кожен твір у книзі розвиває мікротему, заявлену в попередньому творі, і навряд чи може існувати поза контекстом і цілісністю. Важливими є роль вступу (передмови) і післямови у кожній книзі. При цьому основні творчі практики осмислення буття – самопрезентація, самоідентифікація – залишаються панівними в есей як мегаформаті. У статті доведено, що образність, емоційність, активне використання мовно-стилістичних засобів художньої виразності, що породжують мислеобрази, а в окремих випадках і публіцистичний пафос, як засвідчили твори Н. Зборовської, О. Забужко і Є. Кононенко, залишаються дієвими есейстичними практиками лесіани і такого формату.*

***Ключові слова:** есей, мегаесей, формат, Леся Українка, збірка, самоідентифікація.*

Постановка проблеми. Сучасна письменницька есейстика, презентована в різних колекціях, об'єднаннях, форматах, являє собою перспективний матеріал для літературознавчих досліджень. Твори, згруповані автором у певну сукупність, або ж оформлені як певне ціле, почленоване на розділи, підрозділи, частини тощо, викликають особливий науковий інтерес, адже дозволяють

оцінити всі його художні та комунікаційні переваги системно: на тлі подібних, у зв'язках одне з одним і в контексті. Передусім ідеться про цикли, збірки, антології тощо. Разом із тим, на особливу увагу заслуговують есеї, які є панорамним розглядом якоїсь теми, тож, відповідно, є значними за обсягом. Такі твори нагадують адаптовані для масової аудиторії наукові монографії: тут подається авторське осмислення певної теми з різних ракурсів, проблема вивчається всебічно, проте з позицій, обраних власне автором, тож суб'єктивний підхід тут є визначальним, суворий академізм поступається місцем метафорі, а письменницьке «я» часто бере гору над аналітичним мисленням науковця.

Ці твори, які варто назвати мегаесеями, стали доволі популярні останнім часом. Їх авторами, переважно, є літератори, що поєднують письменницьку справу із викладацькою / науковою, або ж науковці, що активно співпрацюють із ЗМІ, створюючи матеріали, адаптовані до широкої аудиторії. Есеї-монографії, часто присвячені певній постаті, її творчості, або ж проблемі, що подається крізь призму творчості тої чи тої особистості, у чомусь навіть потіснили звичні академічні статті й рецензії, бо в них не просто аналізуються твори того чи того автора, а презентується власне ставлення до нього з боку зовнішнього реципієнта, що дозволяє індивідуалізовано артикулювати знакові художні твори і засоби їх увиразнення. Такий формат часто називають «популярним літературознавством» (В. Діброва) або ж «науково-популярним текстом, розрахованим на широку публіку» (П. Кралюк). Тож у цьому контексті варто згадати мегаесеї «Свіжим оком: Шевченко для сучасного читача» В. Діброви, «Іван Котляревський: між імперією та Україною» П. Кралюка або його ж твір «Григорій Сковорода. Портрет без ретуші», «Леся Українка. Містика імені й долі» І. Ольшевського, що побачили світ останнім часом. У цих творах відбувається ґрунтовна особистісна обсервація однієї постаті в різних площинах: біографічній, художній, культурній, екзистенційно-метафізичній, особистісно-авторській і навіть містичній.

Традиції сучасного неакадемічного (паралельного, альтернативного, популярного, адаптивного) літературознавства вже дозволяють укласти ці твори в певні тематичні пласти, адже виразно прочитується сучасна мегаесеїстична шевченкіана («Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання» Л. Ушкалова, «Шевченків міф України» О. Забужко), франкіана («Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період» О. Забужко), сквородіана («Філософія свободи Григорія Сковороди» Л. Ушкалова), лесіана («Моя Леся Українка» Н. Зборовської, «Поетеса зламу століть: творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації» В. Агеєвої, «Леся Українка. Книга Сивілли» Т. Гундорової) тощо.

Нашу увагу привернули мегаесеї, присвячені постаті Лесі Українки та її творчості крізь призму індивідуального світобачення сучасних письменниць, які водночас є і дослідницями української літератури: «Леся Українка. Драма усвідомлення тіні» Є. Кононенко, «Моя Леся Українка» Н. Зборовської і «Notre

Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій» О. Забужко. Ці твори постають **об'єктом** наукового осмислення, а **предметом** – художні практики мегаесею як форматного утворення крізь призму лесезнавчого дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Мегаесеєм ми вважаємо «мегаесею – твір значного обсягу, у якому різноаспектно, всеохопно, докладно розглядаються ті чи ті явища буття, презентується питомо власний досвід осмислення його глибинних процесів. Обраний для осмислення феномен викладається автором системно, докладно, із залученням цілої низки зовнішніх і внутрішніх контекстів, авторитетних посилань, інших власних творів за потреби. Предметом осмислення в есеї такого формату постають, зазвичай, глибинні процеси епохального змісту» [14, с. 149]. Такий твір «вирізняється з-поміж інших варіацій ансамблевих утворень глибиною реалізацією зв'язків усіх структурних частин твору: рамкових і основних. Усі частини праці функціонально вагомі. Вони підкреслюють особливий статус твору, у якому інтимно-приватно осмислюються глобальні проблеми культури, нації, суспільства в цілому переважно індуктивним шляхом: через образ, постать у мистецтві, проаналізовану (перепрочитану, відкриту) творчість – до узагальнень про сутність перехідного часу і культурні зрушення епохального характеру, що загалом властиво літературі постмодерну» [15, с. 362].

Книги, що постали об'єктом нашого аналізу, схожі матеріалом обсервації (осмислюється творчість видатної мисткині з урахуванням обставин її життя та епохи), обраним форматом вивчення (багатоаспектне осмислення однієї теми), індивідуально-авторським підходом до інтерпретації відомих і мало знамих широкій аудиторії творів поетеси. Есеїстичний, а не академічний формат осмислення її творчості всі авторки вважають єдино прийнятним для сучасного перепрочитання спадщини Лесі Українки, про що чітко декларується у вступі. Ось як про це пише Є. Кононенко: «Якщо літературні твори надаються до незліченної кількості інтерпретацій: і тих, які доповнюють одна одну, і тих, які одна з одною конфліктують, – це є ознакою високої проби творів. Коли твори інтригують дослідників, спонукаючи їх шукати приховані смисли: культурні, біографічні, історичні, релігійні, герметичні, психологічні, свідомо чи не свідомо обіграні в текстах творів. Такою є творчість Лесі Українки, насамперед її драматургія, яка за рівнем проникнення в глибини буття є рівноцінною шекспірівській. Авторка цих рядків дуже давно намагається зібрати разом уже існуючі фрагменти, інтегрувати їх в єдине, щоб скомпонувати власну цілісну інтерпретацію творів Лесі Українки. А зараз пропонує увазі читачів есе, проби, або ж спроби. Спроби підійти до творчості української національної поетеси з погляду аналітичної психології, яку розробив швейцарський психоаналітик і мислитель Карл-Густав Юнг» [7, с. 9]. Схожий ракурс декларує й О. Забужко, пропонуючи філологічну екзегетику у форматі «історії втраченої чуттєвості», перетвореної на «крос-культурне» есеїстичне дослідження – «інтелектуальні пошуки мало не цілого ... свідомого життя – самі собою складаючись у щось

подібне на світоглядну систему» [2, с. 24]. Усі есеїстки влітають творчість Лесі Українки у власну картину світу і картину буття сучасного українця, причому ілюстративним матеріалом часто стають нехрестоматійні драматичні поеми авторки, ще рідше її поезії. Більшою мірою ідеться про «Руфін і Прісциллу», «Кассандру», «Камінного господаря», «Блакитну троянду», і лише потім про «Лісову пісню» і «Бояриню». Кожна з авторок вибудовує власну концепцію з огляду на обраний перелік творів Лесі Українки. Разом з тим, у всіх збірках фігурують «Кассандра», «Руфін і Прісцилла», «Лісова пісня», вочевидь, через знаковий характер творів з погляду розуміння передусім світогляду Лесі Українки, а лише потім з огляду на її художній метод тощо. При цьому кожна з дослідниць намагається вичленувати з-поміж творів Лесі Українки той, який є визначальним для всієї її спадщини. Так, Н. Зборовська з пієтетом пише «Кассандру»: «Наймогутніше враження на мене справило пізнання “Кассандри” [3, с. 226], О. Забужко – про «Лісову пісню» («ця Märchendraма вивершує собою цілу Українчину міфологічну світобудову і синтезує в собі, стягуючи в єдиний пульсуючий вузол, всі її базові структурні компоненти, надаючи їй остаточної цілості» [2, с. 251]. Є. Кононенко надає перевагу ліриці поетеси: «Кожен дослідник творчості Лесі Українки фіксує той чи інший її твір, в якому зосереджено єство її світу. Для мене це поезія “Як я люблю оці години праці”» [7, с. 135]. Варто також зазначити, що в кожній з дослідниць інтерес до Лесі Українки не є первинним [див. наприклад 3; 7; 8], і заявлені мегаесеї постали результатом тривалого осмислення феномену спадщини видатної поетеси. Мегаесеї також постали своєрідною квінтесенцією найбільш вагомого, написаного про Лесю Українку від давнини до сучасності, тож посилання на праці М. Драй-Хмари, М. Євшана, С. Павличко, В. Агєєвої, О. Косач-Кривенюк, Т. Гундорової, А. Панькова, Т. Мейзерської, М. Зерова, О. Маковея, І. Франка, М. Кармазіної, В. Петрова, Т. Возняк тощо з подальшим їх осмисленням на новому етапі особистісної рефлексії виглядає природним і доречним, особистісно вмотивованим із сучасних позицій осмислення.

Унікальність кожного з представлених творів у тому, що всі авторки одночасно є (були) активними письменницями і продуктивними літературознавцями з науковими ступенями, тож Леся Українка постає об'єктом осмислення крізь подвійну оптику – внутрішню (творчу) і зовнішню (наукову), яка одночасно можлива, якщо обидва дискурси – і письменницький, і науковий – формуються полем обсервації і рухаються авторським «сюжетом» літераторок, для яких обидві стихії є однаковою мірою органічними. Ось, приміром, як про цей феномен міркує Р. Чопик: «Найоптимальніше цьому текстові так і залишатись есеєм – бути ґрунем, на якому сходяться наука й література і яким письменник і науковець можуть рухатись тільки разом. Співіснуючи в есеїстові рівною мірою, вони працюють “у зв’язці”. Аби повідати світові своє сокровенне, письменник шукає сюжети, характери, образи, але не в емпіреях фантазії й вигадки, а в царині культурологічної конкретики, коди його посвячує науко-

вещь, “по ходу” вивіряючи враження, відчуття та рефлексії свого супутника хронотопом аналогів-попередників; тримаючи руку на пульсі його “родового” суб’єктивізму й ні на крок не відстаючи, бо без нього не знатиме, куди йти, чого прагнути і шукати. Тобто в остаточному підсумку залишається те, що одночасно, всеціло належить і науці, і літературі, а не є сумою елементів тієї і тієї ... Те, що є самою межею, а не блукає десь “на межі”, почергово заступаючи в різні жанрові території» [13, с. 184]. До цього ж варто додати, що твори про Лесю Українку однієї авторки стають об’єктом критичного осмислення іншої [див. наприклад 3; 5; 6], і все це разом утворює широкий мегадискурс, що складається з інтимного, нарративного, описового, експозиторного, інструктивного, аргументативного тощо складників, екстрапольованих на сучасність і широкі гуманітарні контексти.

Між тим, ракурс осмислення відомої поетеси у кожній з есеїсток різних. Є. Кононенко апробує юнгіанську методологію архетипів відносно хрестоматійних творів авторки, О. Забужко пропонує широкий загальногуманітарний контекст творчості Лесі Українки та її місця в інтелігентських колах тогочасної України, прагне знайти відповіді на питання про сьогочасні політичні проблеми, пов’язані з російською агресією. Н. Зборовська презентує аналітично-психологічну студію секретів творчості крізь призму спадщини Лесі Українки. Відтак у першій книзі максимально повногласо лунають самі твори Лесі Українки, у другій – широко представлені дотичні до Лесиної спадщини події, постаті, феномени, обставини. Третя книга є найбільш особистісним з-поміж трьох варіантів твором («У мене було таке відчуття, що відгукнулася на вічний Лесин голос» [4, с. 225–226]). Кожна з авторок будує свій есей про Лесю Українку та її творчість як власну відповідь на осмислення тої чи тої книги: «Мого Пушкіна» М. Цветаєвої, «Бунту мас» Х. Ортеги-і-Гассета, «Архетипів і колективного несвідомого» К.-Г. Юнга. Діалогічна інтенція всіх есеїв організовує авторські ментативи в систему, артикулює розуміння наукових позицій і естетичних смаків самих авторок та специфіку обраного ними загальнокультурного (загальногуманітарного) контексту.

Так, мегаесеї «Моя Леся Українка» Н. Зборовської являє собою твір, у якому філологічний аналіз межує з особистісними оцінками спадщини видатної письменниці як виразниці доби неоромантизму, а сам твір, значний за обсягом, поділено на частини, розділи з підрозділами, традиційні для наукової праці, кожен з яких артикульований епіграфами, сповнений цитат, посилань, додатків тощо Твір має всі ознаки мегаесею як інтегрованого сучасного формату: чималий обсяг (понад 220 сторінок), чіткий поділ на розділи з підрозділами, присвята, передмова у зв’язку з перевиданням, вступ, післямова постають «самопізнанням, пізнанням творчої жінки в цілому, її містичної незбагненої сутності» [4, с. 9], чинниками комплексного осмислення феномену мисткині як «духовне посестринство» [4, с. 9]. Така організація твору цілком закономірна: Н. Зборовська шукає відповіді на питання про витоки творчості жінки-генія за

кризових внутрішніх і зовнішніх обставин у добу помежів'я к. XIX ст., у самої родини Косачів, в інтертекстуальній природі творчості письменниці тощо. Весь мегаесей – це есеїстична рефлексія як зверненість авторки – філософіні, культурологіні, критикеси, науковиці, письменниці, есеїстки – на саму себе, на свій досвід, на власні способи пізнання й ідентифікації, з присутньою долею інтимності, змістовною та інструментальною сторонами свідомості, що експлікуються в самому процесі текстопородження. Уся структура есею зумовлена настановою концептуалізації феномену Лесі Українки як мисткині, пов'язаної з певною культурною та літературною спадщиною, що заклала нові традиції в письменстві; постаті глибинного мислення, представлені в межах загальнолюдського й індивідуального, а також особистості, жінки, дочки, сестри, коханої, подруги тощо. Традиційні для есеїстичної форми заголовка твору і його розділів (формули «мій», «про», назва зі знаком питання, лексеми, пов'язані з міркуванням) підтверджують це: «Роздум методологічний», «Про Лесине “лесбійство”», «Кохання чи патріотизм?», «Любов чи смерть?» тощо. Есей є цікавим власне «зборовською» інтерпретацією Лесі Українки, заґрунтованою на самопізнанні, саморозвитку, самоствердженні авторки-есеїстки. Крос-культурне осмислення творчості Лесі Українки постає для Н. Зборовської креативною й соціальною платформою, через яку відбувається передусім самовираження авторки крізь призму психоісторії, автобіографічних акцентів, феміністичної теорії, гендерних пошуків, метафізичних артикуляцій, літературознавчих пошуків. Основні комунікативні стратегії Н. Зборовської у створенні образу «власної» Лесі такі: презентація Лесиною життя винятково як психологічної біографії, розвінчання стереотипу про неї як про жінку-страдницю, мученицю, швидше акцент на людській витримці, власне переосмислення аспектів релігійності поетеси крізь феномен «жіночої провербальної живучості», «духовного безумства», «язичницької ідентичності» тощо; артикульовані рефлексії щодо особливого зв'язку Лесі з матір'ю, Лесину духовну і фізичну спадковість тощо.

Аналіз творів Лесі Українки, презентований в есеїстичному ключі, здійснюється в психологічному, феміністичному та гендерному аспектах, і при цьому йдеться не так про глибинне вивчення спадщини, як про пошук авторкою власних наукових і критичних акцентів, адекватних феномену видатної поетеси як утіленню епохи в українській, і ширше – світовій культурі. Ось, приміром, як авторка позиціонує «Кассандру» Лесі Українки у культурі сьогодення: «Національна література для мене особисто – глибинний езотеричний текст. Якщо він не прочитується, то стає пропашою духовною силою... Лесина “Кассандра” – найсучасніший, найактуальніший текст. Він написаний з пророчого містичного передчуття. Адже так, як Троя не почула істеричного страху у пророцтвах Кассандри напередодні своєї загибелі, сонна Україна не почула істеричного самотнього материнського крику Лесі, цієї української Кассандри, на зорі страшного XX ст.» [4, с. 192].

«Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій» О. Забужко теж є мегаесеєм, тобто фундаментальною історико-культурною працею обсягом понад 650 сторінок, у якій творчість Лесі Українки перепрочитується крізь призму новітніх автобіографічних, філософських, психологічних, літературознавчих, культурологічних, історичних, міфологічних практик і стає своєрідною платформою для переоцінки колоніального періоду України під оглядом «історичної суб'єктності» [2, с. 13]. Твір, задуманий як «історія втраченої чуттєвості» [2, с. 24], перетворився на універсальну («крос-культурне») есеїстичну студію української ідеї в транс'європейському дискурсі. Міф / образ / символ Лесі Українки та її творчості постають есеїстичним обґрунтуванням українських історичних та культурних констеляцій з погляду загальноцивілізаційної культурної кризи: Лесею Українку зображено як представницю інтелігенції, котру Україна сучасна втратила. «Моїм завданням у цьому підсумковому нарисі було означити, хай би як схематично, загальну логіку цієї втрати, вказавши тільки на головні рифи й підводні ями, що чигали на українську культуру в руслі загальноцивілізаційного “бунту мас” – і що їх вона, в силу відповідних історичних констеляцій, уникнути не змогла» [2, с. 636].

Організація твору підпорядкована настановам системної рефлексії. Твір складається з передмови до видання, прологу, дорожньої мапи (своєрідного змісту частин з покроковим, тезовим викладом суті сказаного), восьми розділів з низкою підрозділів, підсумкової частини, названої «Замість висновків: до проекту “плебейської нації”», епілогу і Post Scriptumy, котрий являє собою своєрідне резюме сказаного і авторської експлікації всього твору. Роль «Дорожньої мапи: розділ за розділом» виняткова: тут представлено весь контур мегаесею, вочевидь, з метою окреслити систему твору в контексті панівної ідеї, виголошеної на самому початку. Ось, приміром, фрагмент змісту розділу «Лицареса Святого Духа: profession de foi»: «Лицарський міф Лесі Українки – не «вікно в Європу»! Гностицизм в Україні – богумильство (М. Драгоманов, І. Франко та інші). Про переваги «літературно зоранених епох». Єретичка стихійна чи свідома? «Символ віри» Лесі Українки. Виходимо на Гайне. «Bergidyll»: антитринітаризм (три віки душі); синтез chevalerie і clergie; Святий Дух – ім'я платонівського Абсолюту. «До історії релігії й філософії в Німеччині»: індо-маніхейський характер християнської ідеї середньовіччя... Леся Українка – дитя аристократичної «контрреформації»?» [2, с. 31] повною мірою відповідає інтенційно-рефлексивній його настанові: тут авторка осмислює феномен Лицаря української культури в жіночому його варіанті, міркуючи про фатальний розрив системи цінностей у часи модернізму і сьогочассі.

Важливо, що кожен розділ «Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій» починається з доповнення, розвитку ідей, осмислених у попередній частині, поліпшує їх та окреслює нові, котрі будуть предметом обсервації в подальших параграфах. Приміром, розділ «“Тайна імени”». Історія ордену: символ віри», до якого входить, зокрема, підрозділ «“Українці” як теоретична пробле-

ма», закінчується змістовним окресленням подальших рефлексій: «Спробуємо, і далі йдучи за Українчим міфом, поглянути на презентовану ним спільноту не лише під оглядом “символу віри”, а й з точки зору тих моральних уроків, які її поразка може мати для нашого сьогодення. Це завдання розділяється на дві частини, що й відповідатимуть змістові двох наступних розділів. Передовсім маємо проаналізувати ту “програму історичної поразки”, що з засади закладена в гностичному міфі Лесі Українки... Щойно після цього нам уприступниться кінцева мета нашої студії – внутрішня драматургія тих великих цивілізаційних конфліктів, наслідком яких... українська культура виявилася відкинутою майже на сто років назад» [2, с. 416–417]. І так побудовано всі частини мегаесею як твору, наділеного високим ступенем когерентності: всі елементи взаємобумовлені й взаємопов’язані, повністю співвіднесені з комунікативною настановою, заявленою у вступі і передмовах. Взаємозв’язки між частинами як причиново-наслідкові, так і асоціативні. Цілісність усього твору формує і стилістична когезія, щільно пов’язана з індивідуальним стилем авторки, наповненим літературними та філософськими техніками і практиками.

Кожен розділ твору О. Забужко супроводжується епіграфом з творів Лесі Українки. Епіграф з її творчості про особливу місію митця в переходову добу увінчує і весь мегаесей: «Ох, я нещасна! Душа моя чує, що прийдеться мені про сеє все на Україні реферати писати і читати, а Ти, Господи, в’ся, що я з охотою залишила б сю роботу кому іншому!» [2, с. 18]. Ці рамкові елементи мегаесею виконують репрезентативну функцію, виражають Забужчину інтенцію постійної присутності самої Лесі Українки в тексті «Notre Dame d’Ukraine». Творчість авторки «Оргії» і «Кассандри» відкриває О. Забужко нову невідому культуру й епоху, котра й постає предметом рефлексій. Словом, епіграфи беруть безпосередню участь у створенні авторської картини світу як «екзистенційних пошуків».

Кожен із творів-розділів розкриває окрему грань особистості й творчості Лесі Українки: «героїня національного пантеону», «зразкова українка», жінка-Орфей, жінка-Фауст, Лицареса Святого Духа, ерисіархія, «Всенародна хвора», «одинок / велика хвора», інтелігентка, Жірондистка, Велика жінка тощо. Системний підхід, обраний О. Забужко, комбінація есеїстичних практик, проведення паралелей з власним творами, уписуваність ідей Лесі Українки і самої О. Забужко у контекст інших праць видатних філософів і літературознавців, наприклад, І. Франка, М. Драгоманова, Ю. Кристеві, Х. Ортеги-і Гассета, О. Шпенглера, М. Зерова тощо створюють цілісне есеїстичне полотно, у якому кожен елемент важливий, цілком умотивований авторкою і запечатаний у контекст ідей Г. Гегеля, Ф. Ніцше, Олени Пчілки, Д. Ружмона, Ю. Шевельова, Т. Шевченка, солідириться із позиціями В. Агеєвої, В. Антоновича, Г. Грабовича, В. Винниченка, С. Павличко, Е. Гелнера тощо.

Мегаесей «Леся Українка. Драма усвідомлення тіні» Є. Кононенко – єдиний з-поміж трьох названих твір, у якому авторська методологія осмислення заяв-

лена вже у вступі: «Авторка цих рядків дуже давно намагається зібрати разом уже існуючі фрагменти, інтегрувати їх в єдине, щоб скомпонувати власну цілісну інтерпретацію творів Лесі Українки. А зараз пропонує увазі читачів есе, проби, або ж спроби. Спроби підійти до творчості української національної поетеси з погляду аналітичної психології, яку розробив швейцарський психоаналітик і мислитель Карл-Густав Юнг» [7, с. 9]. Разом із тим, у заявленому підході панівним постає подвійний ракурс осмислення творчості Лесі Українки: науковий (юнгіанський) і особистісно-індивідуальний. Відтак маємо твір, що межує між власне есеєм-дослідженням «світу через самого себе, через власну суб'єктність» [13] і науковим дослідженням – твором, якому властива «доведеність істинності наукових знань» [12, с. 38]. Зовнішніми ознаками першого дискурсу є назви розділів мегаесею з виразним поетологічним, а не академічним наповненням («Що б я розповіла про Лесю Українку тим, хто не знає про неї нічого», «Рай і пекло Дон Жуана», «Феєричні феєрії», «Душа і Дух Одержимої духом», «Правда Кассандри»). Маркерами другого є постійні апеляції до К.-Г. Юнга і названі ним архетипи (Трикстера, Аніми, Анімуса, Тіні, Персона, Самості тощо), щоправда, жодної з наукових праць Юнга Є. Кононенко не цитує, передаючи загальні положення видатного дослідника та його послідовників, довільно інтерпретуючи їх положення, подекуди навіть спрощуючи. Та й окремі дефініції, запропоновані Є. Кононенко, аж ніяк не претендують на універсальність і вичерпність, як це буває в науковій творі, а привертають увагу своєю образною конотацією: «Архетип – це новий напій, налитий у вічну чашу. Кіч – це знайоме питво, налите в імітацію старовинного келиха» [7, с. 13]; «Персона – це те обличчя людини, яке існує в неї для комунікації з оточенням. Тінь – це те, чого людина показувати оточенню не бажає» [7, с. 15], «Якщо самість – це активізація божественного начала в будь-якій людині, то Боголюдина – це людина, яка неодмінно досягне своєї Самості, бодай в останню мить свого життя» [7, с. 38].

Є. Кононенко пропонує власний ракурс тлумачення архетипів з огляду на знакові твори Лесі Українки, зосереджуючись на архетипних образах Бунтаря та Героя; архетипі Тіні, що часто постає в негативних образах-стереотипах, представляючи темний бік особистості; архетипі Великої матері, який в окремих випадках утілений в образі матері земної, проте переважно актуалізований в образі Батьківщини (як позитивний – в образі рідної країни, як негативний – в образі держави); архетипах Аніми й Анімуса, що уособлюють контрсексуальні аспекти людської психіки і презентують образ протилежної статі, мають найбільш традиційне вираження в поезії Лесі Українки; в архетипі Самості, у якому переважають мотиви самотності і пошуків власного «я». Так, аналізуючи поему «Одержима», Леся Українка пише: «Міріам – це яскраве втілення неусвідомленої Тіні, неусвідомленого Анімуса і великого страждання, якому нема полегшення. І страждає ця жінка не за любов, а через власні нездоланні психічні комплекси. Таких жінок багато, вони терзають і себе, і тих, хто поряд.

Здається, Леся Українка вивела її назовні із найглибших глибин не лише свого ества, а й колективного несвідомого. Це була перша дія великої Драми Усвідомлення Тіні для Поетеси» [7, с. 66].

В усіх розділах свого твору Є. Кононенко тримається єдиної лінії осмислення, зрідка виходить на зовнішні контексти. При цьому всі частини мегаесею функціонально вагомі. Вони підкреслюють особливий статус твору, у якому інтимно і приватно осмислюються загальногуманітарні проблеми культури, нації, суспільства в цілому, презентовані творчістю Лесі Українки, переважно індуктивним шляхом: через сам образ поетеси, проаналізовану (перепрочитану, відкрити) творчість – до узагальнень про сутність перехідного часу і культурні зрушення епохального характеру, що загалом властиво літературі модернізму.

Тож твір «Леся Українка. Драма усвідомлення тіні» як інтегрований формат є замкненою есеїстичною структурою, оприявнює системний і критичний характер мислення її авторки, не байдужої до проблем жіноцтва, творчості як такої, буття особистості за кризових обставин (книга побачила світ 2023 року), увагою до екзистенційних питань буття нації, народу, країни, культури, історії. Книга продемонструвала широкі можливості мислення письменниці-дослідниці, наділеної художнім обдаруванням і водночас винятковою здатністю до масштабних ментативних узагальнень і системних умовиводів: «Твори Лесі Українки справді містять у собі деякий ресурс для ілюстрації теми протесту і проти соціальної, і проти національної несправедливості. Але ті, хто справді читали поезію, драматургію й прозу письменниці, ті розуміють, що її творчість сягала висот понад будь-які ідеології. Леся Українка – це авторка, яка шукала буттєві смисли дуже високо і в пошуках цих смислів поринала дуже глибоко» [7, с. 139]. Ідіостилію Є. Кононенко при цьому властиві простота наукового матеріалу, максимально адаптованого для широкої аудиторії, перевага науково-популярного стилю над науковим, асоціативні зчеплення матеріалу, персональний погляд на аксіоматичні філологічні і філософські поняття. Є. Кононенко пропонує своєрідний виклад наукових фактів, ілюструє загальні положення прикладами, активно розвиває думку за допомогою художніх засобів, демонструє помірковане використання термінів і роз'яснень їх значень, активно використовує мовленнєві засоби з метою активізації уваги читача. Цілком очевидно, що авторка не переслідувала мету подати інформацію у форматі суворого академізму, швидше загальнодоступної розмови, адже її викладу властиве поєднання таких протилежних жанрово-стильових особливостей, як логічність та емоційність («І хто ж купив тіло Долорес, щоб влаштувати для Дон Жуана декрет від короля? А тим більше, папську буллу? І що відчула тоді Долорес? Ганьбу чи тінюву гріховну радість? Леся Українка не дає інформації для роздумів на цей предмет, і тут ми нічого не можемо знати. А було б цікаво!» [7, с. 110]), об'єктивність і суб'єктивність («Кожен дослідник творчості Лесі Українки фіксує той чи інший її твір, в якому зосереджено ество її світу.

Для мене це поезія «Як я люблю оці години праці» [7, с. 135]), абстрактність і конкретність («Так, Правда є великою цінністю. Брехня, фальш, викривлення знецінюють якість людського існування, якість мистецьких творів і людських стосунків, якість усього, що оточує нас. І разом з тим, чи завжди варто робити правду надбанням широких мас? Де критерії правди, де її межі? Чи завжди Правда тотожна Істині? Пророчиця Кассандра не може дати відповіді на це питання» [7, с. 77]), ілюстративність і наочність («Якщо оцінювати Дон Жуана з позиції теорії архетипів, то це втілений трикстер. Трикстер – це той, хто безжально пародіює прийняті в його соціумі стереотипи, хто відважно й дотепно висміює їх. Зрештою, і Христос є трикстером, але це значно меншою мірою відчувається у ХХІ сторіччі, оскільки для більшості втрачено відчуття історичного контексту сучасної Христу Юдеї» [7, с. 116]).

Авторка свідомо спрощує певні наукові поняття, пропонуючи їх власну інтерпретацію («Анімус – це дух жінки, Аніма – це душа чоловіка» [7, с. 52] чи ілюструючи їх власними прикладами чи порівняннями: «І біографія, і творчість Лесі Українки є чи не улюбленим сюжетом українських літературознавців і культурологів. Чи не кожен український літератор прагне ошчасливити Україну книгою про Лесю Українку. Авторка цих рядків не є винятком» [7, с. 141]. Не переобтяжується й текст і назвами, датами, прізвищами, термінами, на відміну, скажімо, від мовлення О. Забужко. Наприклад, «відомий лесезнавець писав, що в усіх драмах Лесі Українки діє одна й та сама жінка, яка є alter ego поетеси» [7, с. 15]. При цьому кого саме мала на увазі Є. Кононенко, залишається лише здогадуватися.

Висновки. Отже, проаналізовані есеї Є. Кононенко, Н. Зборовської і О. Забужко засвідчили винятковий інтерес до спадщини видатної українки, осмислення якої у мегаформаті відкриває системні та багатоаспектні можливості особистісної інтерпретації цієї феноменальної спадщини. Презентовані твори комплексної організації зі зваженою та авторськи обґрунтованою структурою, усі компоненти якої внутрішньо впорядковані, засвідчили широкі можливості письменницької та наукової рефлексії, зібраної воедино. Твори задекларували себе як інтегровані ансамблеві утворення, що вирізняються завершеністю, зв'язністю, кожен твір у книзі розвиває мікротему, заявлену в попередньому розділі, і навряд чи може існувати поза контекстом і цілісністю. Важливою є роль вступу (передмови) і післямови у кожній книзі. При цьому основні творчі практики осмислення буття – самопрезентація, самоідентифікація – залишаються панівними в есеї як мегаформаті. Образність, емоційність, активне використання мовно-стилістичних засобів художньої виразності, що породжують мислеобрази, а в окремих випадках і публіцистичний пафос, як засвідчили твори Н. Зборовської, О. Забужко і Є. Кононенко, залишаються дієвими есеїстичними практиками лесіани і такого формату.

Література

1. Шевчук, С., Забужко, О. (2020). Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку [in:] Леся Українка, Блаженніший Святослав Шевчук, Оксана Забужко. Київ: Комора.
2. Забужко, О. (2018). *Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій*. Вид. 3-тє. Київ: Видавничий дім «Комора».
3. Зборовська, Н. (2004). Жіноче письмо на порубіжжі віків (Леся Українка, Оксана Забужко). *Слово і час*. № 2. С. 32–38.
4. Зборовська, Н. (2002). *Моя Леся Українка*. Тернопіль: Джура.
5. Кононенко, Є. (2021). Апокрифічні інтерпретації. *Критика*, № 9–10. С. 14–21.
6. Кононенко, Є. (2007). Дама з химерами. Оксана Забужко, Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій, Київ: Факт. *Критика*. 2010. № 7–8. С. 29–35.
7. Кононенко, Є. (2023). *Леся Українка. Драма усвідомлення Тіні. Есе*. Львів: Видавництво Анетти Антоненко.
8. Кононенко, Є. (2010). Співоча душа України [in:] *Героїні та герої*. Київ: Грані-Т. С. 32–74.
9. Кононенко, Є. (2013). Те, що не вмирає [in:] *У черзі за святою водою*. Київ: PR-Prime Company. С. 15–21.
10. Кононенко, Є. (2017). Те, що не вмирає: популярне й кітчеве [in:] *По за часом*. Львів: Кальварія. С. 16–29.
11. Павлюк, О. М. (2018). Основні ознаки та характеристики наукового дослідження. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: педагогічні науки*. № 4 (318). Ч. 2. С. 37–43.
12. Прохасько, Т. Знайомство з есеїстикою. Конспект лекції «Есей: спроба деконструкції». URL: <https://rep.org.ua/znajomstvo-z-eseyistykoju-konspekt-leksiyi-tarasa-prohaska-esej-sproba-dekonstruktsiyi> (дата звернення 1.10.2024)
13. Чопик, Р. (2020). І все ж «Есей про есей» [in:] 25 есе про головне. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. С. 176–190.
14. Шевченко, Т. М. (2022). Мегаесеї як літературний формат. Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: *матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14–16 вересня 2022 року)*. За заг. ред. В.Г. Спрінсяна; ред. кол.: Г.О. Оборський, В.Г. Спрінсян, В.М. Шейко [та ін.]; відп. за вип. О.О. Татакі. Одеса: С. 148–151.
15. Shevchenko T., Korobkova N., Sliusarenko M. (2022). Mega-Essay as an Integrated Format in Modern Literature. *Postmodern Openings*. Vol. 13. Issue 3. PP. 358–371.

REFERENCES

1. *Apokryf. Chotyry rozmovy pro Lesiu Ukrainku* (2020). Lesia Ukrainka, Blazhennishyi Sviatoslav Shevchuk, Oksana Zabuzhko [Apocrypha. Four conversations about Lesya Ukrainka] Kyiv: Komora [in Ukrainian].
2. Zabuzhko, O. (2018). *Notre Dame d'Ukraine. Ukrainka v konflikti mifolohii* [Notre Dame d'Ukraine. Ukrainian woman in the conflict of mythologies.]. Vyd. 3-tie. Kyiv: Vydavnychiy dim «Komora» [in Ukrainian].
3. Zborovska, N. (2004). *Zhinoche pysmo na porubizhzhzhi vikiv* (Lesia Ukrainka, Oksana Zabuzhko) [Women's writing at the turn of the century]. *Slovo i chas*. № 2 [in Ukraine].
4. Zborovska, N. (2002). *Moia Lesia Ukrainka* [My Lesya Ukrainka]. Ternopil: Dzhura. [in Ukrainian].
5. Kononenko, Y. (2021). *Apokryfichni interpretatsii* [Apocryphal interpretations]. Krytyka. 2021. № 9–10 [in Ukrainian].
6. Kononenko, Y. (2007). *Dama z khymeramy*. Oksana Zabuzhko, Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konflikti mitolohii [The Lady with Chimeras. Oksana Zabuzhko, Notre Dame d'Ukraine: A Ukrainian Woman in the Conflict of Mythologies], Kyiv: Fakt, 2007. Krytyka. 2010. № 7–8 [in Ukrainian].
7. Kononenko, Y. (2023). *Lesia Ukrainka. Drama usvidomlennia Tini* [Lesya Ukrainka. The Drama of the Shadow's Awareness]. Ese. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko [in Ukraine].
8. Kononenko, Y. (2010). *Spivocha dusha Ukrainy* [The Singing Soul of Ukraine] [in:] Kononenko Ye. Heroini ta heroї. Kyiv: Hrani-T. [in Ukrainian].
9. Kononenko, Y. (2013). *Te, shcho ne vmyraie* [That Which Does Not Die] [in:] Kononenko Ye. U cherzi za sviatoi vodoiu. Kyiv: PR-Prime Company [in Ukrainian].
10. Kononenko, Y. (2017). *Te, shcho ne vmyraie: populiarne y kitecheve* [That which does not die: popular and kitsch] [in:] Kononenko Ye. Poza chasom. Lviv: Kalvariia, 2017 [in Ukrainian].
11. Pavliuk, O. M. (2018). *Osnovni oznaky ta kharakterystyky naukovoho doslidzhennia* [Main signs and characteristics of scientific research]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: pedahohichni nauky*, № 4 (318) [in Ukrainian].

12. Prokhasko, T. *Znaiomstvo z eseistykoiu. Konspekt leksii «Esei: sproba dekonstruktsii»* [Introduction to essay writing. Lecture notes «Essay: an attempt at deconstruction»]. URL: <https://pen.org.ua/znajomstvo-z-eseistykoju-konspekt-leksiyi-tarasa-prohaska-esej-sproba-dekonstruktsiyi> (data zvernennia 1.10.2024) [in Ukrainian].
13. Chopyk, R. (2020). I vse zh «Esei pro esei» [And yet «Essay about essays»] / 25 ese pro holovne. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
14. Shevchenko, T. M. (2022). Mehaesei yak literaturnyi format [Megaessay as a literary format]. Informatsiina osvita ta profesiino-komunikatyvni tekhnolohii KhKhI stolittia: materialy KhV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii(m. Odesa, 14–16 veresnia 2022 roku) / za zah. red. V.H. Sprinsiana; red. kol.: H. O. Oborskyi, V.H. Sprinsian, V.M. Sheiko [ta in.]; vidp. za vyp. O. O. Tataki [in Ukrainian].
15. Shevchenko, T., Korobkova, N., Sliusarenko, M. (2022). Mega-Essay as an Integrated Format in Modern Literature [Mega-Essay as an Integrated Format in Modern Literature]. *Postmodern Openings*. 2022. Vol. 13. Issue 3.

Tetiana SHEVCHENKO

THE MEGA-ESSAY AS A LITERARY FORMAT: LESYA DISCOURSE

Abstract. *The article analyzes the megaessay as a format in modern Ukrainian literature using the example of 3 editions: “My Lesya Ukrainka” by N. Zborovska, “Lesya Ukrainka. Drama of awareness of the shadow” Y. Kononenko and “Notre Dame d’Ukraine. Ukrainian woman in the conflict of mythologies” O. Zabuzhko. All three works are similar in terms of observational material (the work of an outstanding artist is interpreted taking into account the circumstances of her life and era), the chosen format of study (a multifaceted understanding of the same topic), an individual and authorial approach to the interpretation of the works of the poetess, known and little known to a wide audience. The analyzed mega-essays proved an exceptional interest in the legacy of Lesya Ukrainka, the understanding of which in the mega-format opens systemic and multifaceted possibilities of personal interpretation of her phenomenal creativity. The presented works of a complex organization with a weighted and author-based structure, all components of which are internally ordered, proved the wide possibilities of literary and scientific reflection gathered together. The works declared themselves as integrated ensemble formations, distinguished by completeness, coherence, each work in the book develops a micro-theme stated in the previous work, and can hardly exist outside of context and integrity. The role of introduction (preface) and afterword in each book is important. At the same time, the main creative practices of understanding existence – self-presentation, self-identification – remain dominant in the essay as a mega format. The article proves that imagery, emotionality, the active use of linguistic and stylistic means of artistic expression, which generate images of thought, and in some cases journalistic pathos, as evidenced by the works of N. Zborovska, O. Zabuzhko, and E. Kononenko, remain effective essayistic practices of Lesiana and this format.*

Keywords: *essay, megaessay, format, Lesya Ukrainka, collection, self-identification.*